ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Yaxshiboyev Mirvohid Gulboy o‘g‘li

O’zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy

fanlar fakulteti Yurisprudensiya:biznes huquqi yo’nalishi 4-bosqich talabasi.

Tel:+998930600316

e-mail:yaxshiboyevmirvohid@gmail.com

ZARURIY MUDOFAA CHEGARASIDAN CHETGA CHIQIB QASDDAN ODAM O’LDIRISH JINOYATINING HUQUQIY TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib qasddan odam o‘ldirish jinoyatining huquqiy tabiati, uning tarkibi va kvalifikatsiya qilish muammolari tahlil qilinadi. Muallif zaruriy mudofaa va uning chegarasidan chetga chiqish tushunchalarini qiyosiy o‘rganib, ushbu jinoyatni qasddan odam o‘ldirishning boshqa turlaridan ajratib turuvchi mezonlarni yoritib bergan. Shuningdek, amaldagi jinoyat qonunchiligini takomillashtirish va sud amaliyotida yo‘l qo‘yilayotgan xatolarni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Zaruriy mudofaa, mudofaa chegarasi, qasddan odam o‘ldirish, ijtimoiy xavfli tajovuz, mutanosiblik, jinoiy javobgarlik, kvalifikatsiya, sud amaliyoti.

Аннотация: В данной статье анализируется правовая природа, состав и проблемы квалификации убийства, совершенного при превышении пределов необходимой обороны. Автор проводит сравнительный анализ понятий необходимой обороны и превышения её пределов, освещая критерии, отличающие данное преступление от других видов умышленных убийств. Также выдвигаются предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства и устранению ошибок, допускаемых в судебной практике при рассмотрении данной категории дел.

Ключевые слова: Необходимая оборона, пределы обороны, умышленное убийство, общественно опасное посягательство, соразмерность, уголовная ответственность, квалификация, судебная практика.

Abstract: This article analyzes the legal nature, elements, and problems of qualification of intentional homicide committed by exceeding the limits of necessary defense. The author conducts a comparative study of the concepts of necessary defense and its excess, highlighting the criteria that distinguish this crime from other types of intentional homicide. Furthermore, proposals and recommendations are put forward to improve the current criminal legislation and eliminate errors made in judicial practice.

Keywords: Necessary defense, limits of defense, intentional homicide, socially dangerous encroachment, proportionality, criminal liability, qualification, judicial practice.

Mavzuning dolzarbligi. Inson hayoti va sog‘lig‘ini har qanday jinoiy tajovuzlardan himoya qilish demokratik huquqiy davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilanganidek, yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Shu bilan birga, qonunchilik fuqarolarga o‘zining yoki o‘zgalarning huquqlarini,

jamiyat va davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilish huquqini (zaruriy mudofaani) kafolatlaydi. Biroq, amaliyotda zaruriy mudofaa huquqidan foydalanishda ko‘pincha uning huquqiy chegaralari buzilishi holatlari kuzatiladi.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib qasddan odam o‘ldirish jinoyati (JK 100-moddasi) jinoyat huquqi nazariyasida eng ko‘p bahs-munozaralarga sabab bo‘ladigan tarkiblardan biridir. Bu jinoyatning murakkabligi shundaki, u bir vaqtning o‘zida ham ijtimoiy foydali harakat (himoyalanish), ham ijtimoiy xavfli qilmish (hayotga tajovuz) belgilarini o‘zida mujassam etadi.

Muammoning qo‘yilishi. Bugungi kunda sud-tergov amaliyotida zaruriy mudofaa va uning chegarasidan chetga chiqish holatlarini qasddan odam o‘ldirishning boshqa turlaridan (masalan, kuchli hayajonlanish holatida yoki ehtiyotsizlik orqasida odam o‘ldirishdan) farqlashda muayyan qiyinchiliklar va xatoliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Mudofaa chorasining tajovuz xavfining xarakteri va darajasiga "yaqqol muvofiq kelmasligi" tushunchasining subyektiv baholanishi sudyalarda turlicha yondashuvlarni keltirib chiqarmoqda.

Maqolaning maqsadi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib qasddan odam o‘ldirish jinoyatining huquqiy tabiatini chuqur tahlil qilish, ushbu qilmishni kvalifikatsiya qilishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash hamda milliy qonunchilik va sud amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-nazariy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o‘ldirish jinoyatining obyekti jinoiy tajovuzni bartaraf etishda hujum qiluvchining o‘limiga sabab bo‘luvchi, o‘zini oqlamaydigan himoya choralarini qo‘llashning oldini olish bo‘yicha ijtimoiy munosabatlardir.

JKning 100-moddasida nazarda tutilgan **jinoyat obyektiv tomondan** zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, qasddan odam o‘ldirishdan iboratdir.

«O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 37-moddasida ifoda qilingan zaruriy mudofaa huquqi fuqarolarning shaxsi, uy-joy va mulk haqidagi konstitutsiyaviy qoidalarni kafolatlaydi, fuqarolarning davlat mulkini, davlat va jamoat manfaatlarini qo‘riqlash borasidagi Konstitutsiyada belgilangan burchlarni amalga oshirishni ta’minlaydi»[1]

Aybdorni O‘zbekiston Respublikasi **JK 100-moddasi** bo‘yicha jinoiy javobgarlikka tortish uchun aybdor zaruriy mudofaa holatida bo‘lganligini va uning chegarasidan chiqqanligini aniqlash lozim.

Zaruriy mudofaa tushunchasi O‘zbekiston Respublikasi JK 37- moddasida bayon qilingan. JK 37-moddasi 1-qismiga binoan, zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan, ya’ni mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan tajovuzchiga zarar yetkazgan holda himoya qilish chog‘ida qilgan harakat, agar zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqmagan bo‘lsa, jinoyat deb topilmaydi.

«Jinoyat kodeksining Maxsus qismida nazarda tutilgan harakatlar uni sodir etgan shaxsning javobgarlikka tortilganligi yoki ruhiy kasallik tufayli, jinoiy javobgarlik yoshiga to‘lmaganligi

[1] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавфли тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори, муқаддиманинг 1-хатбошиси // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами, 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O‘qituvchi» НМИУ, 2007. – 76-б.

sababli va boshqa asoslarga ko‘ra javobgarlikdan ozod qilinganligidan qat’i nazar Jinoyat kodeksining 37-moddasi doirasida himoyalanishiga asos beruvchi ijtimoiy xavfli tajovuz deb hisoblanadi»[2]

Zaruriy mudofaa holati faqatgina ijtimoiy xavfli tajovuz yuz bergan paytning o‘zidagina emas, balki tajovuzning boshlanish xavfi mavjud bo‘lgan hollarda ham vujudga keladi. Zaruriy mudofaa holati agar himoyalanuvchi ish holatlariga ko‘ra tajovuz tugagan vaqtni aniq anglay olmagan bo‘lsa, tajovuz tugagandan so‘ng ham bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlarda bu haqda turlicha nuqtai nazarlar mavjud. Ulardan ayrimlarida aytilishicha, faqat tajovuz amalga oshirilayotgan vaqtdagina, ya’ni o‘ldirishga harakat qilinayotganda, sog‘liqqa shikast yetkazilayotganda, nomusga tegilayotganda va boshqa shu singari hollardagina himoyalanish mumkin. Bu nuqtai nazar noto‘g‘ridir. Agar tajovuzga uchrash xavfi haqiqatda mavjud bo‘lsa, shaxs o‘z

manfaatlariga qarshi qaratilgan xavfga nisbatan zarur himoya choralarini ko‘rmasa, keyin kech bo‘lishi, himoyalana olmay qolishi mumkin deb hisoblash uchun barcha asoslarga egadir. Ya’ni, tajovuzga uchragan shaxs hujum qiluvchining birinchi zarbasini kutmasdanoq faol himoyalanishga haqlidir.

Tajovuzning oldi olingan yoki tugagandan so‘ng va himoya vositalarini qo‘llash zaruriyati aniq yo‘qolganda himoyalanuvchining tajovuz qiluvchiga zarar yetkazganlikdagi harakati zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan deb hisoblanmaydi. Bunday holatda javobgarlik umumiy asoslarda yuz beradi. Hujum vaqtida ishlatilgan qurol va boshqa ashyolarning tajovuzchidan himoyalanuvchining qo‘liga o‘tib qolishining o‘zi tajovuz tugaganligidan dalolat bermaydi.

«Agar shaxs ziyon yetkazish (urishish, azob berish, o‘ch olish va boshqalar) niyatida hujumning kelib chiqishiga sababchi bo‘lsa, bunday harakatlarni zaruriy mudofaa yo‘sinida qilingan deb topish mumkin emas. Bu holatlarda sodir etilgan xatti-harakatlar umumiy asoslarda tavsiflanishi lozim»[3]

Respublika fuqarolari ijtimoiy xavfli tajovuzlardan himoyalanishda, ulardan qochib qutulish yoki tajovuzdan saqlanishning boshqa usullaridan foydalanish imkoniyati mavjud bo‘lishidan qat’i nazar, tajovuzchini o‘ldirishga qadar unga har qanday shikast yetkazish yo‘li bilan faol choralarni ko‘rish huquqiga egadirlar. Tajovuz yoki real qo‘rqitish paytida o‘z hayotini himoyalash uchun turli xil qurollarni qo‘llash: jismoniy kuch, gazli qurol va h.k.

Jinoyatni O‘zbekiston Respublikasi **JK 100-moddasi** bo‘yicha kvalifikatsiya qilishda himoya va tajovuz vositalarining muvofiqligi yoki muvofiq emasligini, hujum qiluvchi va tajovuzdan himoyalanuvchining kuchlari nisbatini, har ikkalasining yoshini, jismoniy quvvatini, quroli bor-yo‘qligini, tajovuz joyini, tajovuz sodir etilayotgan vaziyatni, tajovuzning xususiyatini hisobga olish zarur. «Agar tajovuz bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilgan bo‘lsa, mudofaalanuvchi

[2] Ўша жойда, 1-банд.

[3] Ўша жойда, 3-банд.

hujum qiluvchilarning har biriga nisbatan guruhdagi barcha tajovuzchilar harakatining xarakteri va xavflilik darajasiga qarab tegishli himoya choralarini ko‘rishga haqli»[4]

Shaxs **ijtimoiy xavfli tajovuzdan himoyalanish** vaqtida ehtiyotsizlik orqasida tajovuz qiluvchini o‘ldirib qo‘yganligi uchun umuman jinoiy javobgarlikka tortilmasligi lozim.

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib sodir etilgan odam o‘ldirishni kuchli ruhiy hayajonlanish holatidagi odam o‘ldirishdan farqlash zarur. Bunda shuni nazarda tutish kerakki, kuchli ruhiy hayajonlanish holatida odam o‘ldirish himoyalanish maqsadida sodir etilmaydi, demak odam o‘ldirish zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish natijasida sodir etilmaydi. Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida odam o‘ldirish sodir etilganda, aynan kuchli ruhiy hayajonlanish holati odam o‘ldirishning zaruriy belgisi hisoblanadi, zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqishda kuchli ruhiy hayajonlanish holatining mavjud bo‘lishi shart emas. Kuchli ruhiy hayajonlanish holati mavjud bo‘lgan holda zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib, tajovuz qiluvchi o‘ldirilganda aybdorning qilmishi Jinoyat kodeksining 100-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishi kerak. Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib odam o‘ldirishda O‘zbekiston Respublikasi JK 97 moddasi 2-qismida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo‘lgan hollarda ham qilmish O‘zbekiston Respublikasi JK 100-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Tajovuz qilinishi mumkin degan taxminga ko‘ra, ya’ni haqiqatdan ham ijtimoiy xavfli tajovuz mavjud bo‘lmagani holda shaxs yanglishib, shunday tajovuz qilinishi mumkin deb odam o‘ldirgan taqdirda, himoya tajovuzning xavflilik darajasiga butunlay nomuvofiqligi sababli, aybdorning qilmishi JK 100-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Kuchli ruhiy hayajonlanish yoki zaruriy mudofaa holati o‘tib ketganidan so‘ng jazoni og‘irlashtiruvchi holatlarsiz odam o‘ldirilganida qilmish JK 98-moddasi bilan emas, balki JK 97-moddasining 1-qismi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib qasddan odam o‘ldirish jinoyatining huquqiy tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Ushbu jinoyat tarkibi o‘zining ijtimoiy xavflilik darajasi bo‘yicha "oddiy" qasddan odam o‘ldirish (JK 97-moddasi) jinoyatidan sezilarli darajada farq qiladi. Chunki bu vaziyatda aybdorning harakatlari dastlab ijtimoiy foydali maqsadga — noqonuniy tajovuzdan himoyalanishga qaratilgan bo'ladi.

Sud amaliyotida mudofaa chorasining tajovuz xarakteriga "yaqqol muvofiq kelmasligi" mezonini belgilashda subyektivizm yuqoriligicha qolmoqda. Tajovuzning kutilmaganligi, mudofaanayotgan shaxsning ruhiy holati va hujum qilayotgan shaxslarning soni kabi omillar har doim ham adolatli baholanmaydi.

Mazkur jinoyat tarkibini aniqroq tavsiflash uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Zaruriy mudofaa to‘g‘risidagi qonunchilikni qo‘llash borasida sud amaliyoti haqida"gi qarorini zamon talablari va xorijiy tajriba asosida yangilash ehtiyoji mavjud. Sud-tergov organlari xodimlari uchun zaruriy mudofaa va uning chegarasidan chetga chiqish holatlarini farqlash bo‘yicha aniq uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqilishi lozim. Bunda "yaqqol nomutanosiblik" tushunchasiga faqatgina qurol turlari bilan emas, balki vaziyatning umumiy og‘irligi bilan baho berish tamoyili kiritilishi maqsadga muvofiq.

[4] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Ижтимоий хавфли тажовузлардан зарурий мудофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 39-сонли қарори, 4-банд // Тўплам, 1-жилд. – 76-б.

Xulosa qilib aytganda, zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqish natijasida sodir etilgan qilmishga huquqiy baho berishda inson huquqlarini himoya qilish va adolat tamoyilini ta’minlash o‘rtasidagi oltin o‘rtaliqni topish davlatning jinoiy-huquqiy siyosatidagi muhim yo‘nalish bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 3. Maxsus qism. Shaxsga qarshi jinoyatlar.Tinchlik va xavfsizligiga qarshi jinoyatlar. Darslik. 2-nashr, to‘ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – 80 bet.

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1996-yil 20-dekabrdagi "Ijtimoiy xavfli tajovuzlardan zaruriy mudofaa huquqini ta’minlovchi qonunlarni sudlar tomonidan qo‘llanilishi haqida"gi 39-sonli qarori, muqaddimaning 1-xatboshisi // O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to‘plami, 1991–2006, 1-jild. – T.: "O‘qituvchi" NMIU, 2007. – 76-b.

3. *Кодиров М.* Уголовное право. Особенная часть. Учебник. – Т.: Академия МВД, 2000. – 113 Б.

4. *Рустамбаев М.Х., Абдухаликов М.А.* Сборник казусов по особенной части уголовного права. Учебно-методическое пособие. – Т.: «Адолат», 1998. – 198

5. Filippova I.A. Organizatsionno-pravoviye i teoreticheskiye problemi stanovleniya administrativnix sudov v Rossiyskoy Federatsii: Avtoref. diss. …k-ta yurid. nauk. Chelyabinsk, 2006, p. 117.

6. *Якубов А.С., Кабулов Р. и др.* Уголовное право. Общая часть. Учебник. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2005. – 527 Б.

7 Mahmudova R.A. Ma’muriy sudlar jamiyat va fuqarolar himoyasida // Demokratlashtirish va inson huquqlari. 2020, no. 4, pp. 132.